

Les transformacions rurals al Priorat

Algunes notes

Albert GONZALEZ MASIP

Introducció

El present treball, parteix d'un estudi més ampli encetat fa un temps, intenta recollir l'evolució dels nuclis de població de la comarca del Priorat i les transformacions que ha experimentat que, d'una manera general, han ocorregut en diferents fases, fruit de factors diversos, bàsicament històrico-geogràfics.

Breviament, cal definir la gènesi de la comarca a fi de determinar uns elements primers que, d'alguna forma, ajuden a comprendre la diferent evolució operada en els pobles i que es posa de relleu en llurs distintes etapes de creixement. L'actual comarca del Priorat, definida pel decret de la Generalitat de Catalunya de 27 d'agost de 1936 i pel subsegüent del 23 de desembre del mateix any i conservada tal qual en la nova Llei d'Ordenació Territorial, és el resultat dels treballs de la ponència creada per Ventura Gassol el 1932, encarregada de dur a terme la divisió territorial catalana. Després d'alguns problemes de nomenclatura, la qui millor hauria estat anomenada comarca de la Conca del Siurana, englobà el conegut Priorat històric, la baronia de Cabacers¹ i d'altres territoris de l'antic comtat de Prades. Aquesta amalgama territorial, amb capital a Falset, presenta un cert nombre de trets comuns, tals com els conreus, i uns elements diferencials d'origen històric que no poden deixar-se de banda per les implicacions econòmiques que comporten.

Efectivament, el diccionari de Madoz ja esmentava la diferent consciència que sobre el territori propi tenien els respectius habitants.²La pertinença o no a l'antic territori de la cartoixa d'Scala Dei sembla posar-se de relleu en el diferent tipus de creixement dels assentaments, fruit d'una diversa estabilitat socio-econòmica. Són aquestes algunes diferències que caldrà tenir en compte a l'hora de fer les oportunes valoracions sobre les transformacions locals.

Els models evolutius

L'establiment de diferents models evolutius locals i l'anàlisi de les causes que les generen constitueix un dels objectius del treball en curs. El que es presenta seguidament no constitueix més que un primer assaig del que, malgrat tot, poden extreure's ja algunes conclusions que constituïran, potser, noves hipòtesis de treball.

Bàsicament, hom ha operat en dues etapes: un treball de camp i una anàlisi posterior. En el primer apartat s'ha procedit a recollir diverses informacions orals i escrites, en un intent d'establir quines eren les cases més antigues i llur datació quan això era possible, el que ha permès, en alguns casos, el seriar etapes constructives. Al mateix temps, això ha possibilitat l'establiment d'èpoques preferents de construcció. Simultàniament, en alguns pobles s'ha fet un recompte de les cases incloses dintre del que es considera centre històric o nucli primitiu del poble, constatant una adequada relació amb el nombre de focs que es registren als fogatges de l'època.³ Aquesta relació posa de relleu una pervivència del parcel·lari ocupat en el sector antic, fruit d'una estabilitat de les normes socials que ja es pressuposava. Si bé en alguns casos s'observa una subdivisió de la finca mare, la majoria de vegades s'ha de considerar que l'actual construcció es correspon en els límits amb d'altres molt reculats en el temps. Per altra banda, deixa poc marge d'error per a la definició de l'espai ocupat pel poble en aquell temps.

En una segona fase s'ha realitzat una anàlisi del plànol de la població, al qual s'ha afegit l'aixecament topogràfic a l'escala de treball 1:2.000 i les dades procedents del treball de camp. Del conjunt se n'ha fet la pertinent interpretació, observant també la disposició dels carrers. L'ús de la toponímia ha ajudat en altres casos a refermar idees o bé a aclarir dubtes.

La bibliografia sobre el Priorat continua essent extraordinàriament migrada. Si bé ha augmentat quantitativament i qualitativa en els darrers anys, continua encara essent fal·lada d'elements bàsics i la manca de documentació a l'abast n'és un dels elements causals de primer ordre. Aquest treball constitueix, doncs, un intent d'aportació en el camí d'omplir l'esmentat buit.

L'especial i complicada morfologia prioratina ha dificultat la instal·lació i, especialment, el desenvolupament dels nuclis de població. Si a aquest fet s'hi afegeix la problemàtica que també ha comportat per a l'establiment de l'agricultura, bàsicament desenvolupada a partir de la transformació dels vessants en feixes i bancals, es comprèn que el sector en estudi ha de presentar uns assentaments de reduïdes dimensions. La mateixa orografia ha dificultat la penetració de vies de comunicació i qualsevol ruta important ha vorejat la comarca, contribuint així a crear unes condicions econòmiques deficientes per al desenvolupament local a causa del seu aïllament. No es pot deixar de considerar, des d'un punt de vista determinista, que la morfologia ha configurat el plantejament general del poblament prioratí.

En principi cal considerar, en termes generals, que l'origen dels nuclis de població és basat en explotacions agràries i/o ramaderes.⁴ No trobem, doncs, pobles originats al llarg de camins ni a encreuaments malgrat que cal considerar, en algun cas, a l'empar de la història, la llegenda⁵ o la hipòtesi de treball,⁶ un origen militar. Els pobles no han disposat, generalment, per al seu desenvolupament d'amplis espais, de manera que s'escampen per vessants que determinen carrers costeruts. Aquest fet ha determinat que l'empedrat amb còdols fos corrent per evitar l'erosió produïda per l'escorrentia superficial i les escales s'han convertit en un element freqüent.

En funció de la seva situació, els pobles prioratins poden dividir-se en tres grups. La

major part de la comarca és muntanyosa, configurant aquest caràcter els dos primers tipus: nuclis encimbellats o a mig vessant i pobles de fons de vall, al costat d'un corrent d'aigua. Únicament el sector SO, obert cap a l'Ebre, presenta una morfologia més senzilla, determinant els assentaments més planers que constitueixen el tercer grup. Per al desenvolupament d'aquest treball s'han seleccionat poblacions pertanyents als tres tipus esmentats.

Llevat d'algunes excepcions, els pobles del Priorat són posteriors a la Reconquesta, que es clogué el 1153 amb la presa de Siurana. Els nuclis anteriors, d'origen musulmà, semblen haver tingut llur origen en una explotació agrícola. El repoblament, iniciat el mateix s. XII, augmentà progressivament durant el s.XIII, per assolir els màxims demogràfics medievals el s.XIV, en què s'inicià una regressió.⁷ Malgrat tot, els valors que es coneixen no excedeixen, tret de Falset, del centenar de focs. Durant els segles XII i XIII s'inicià, doncs, la ruralització de la zona, coexistint els nous vinguts amb part del poblament anterior, i s'establiren els nuclis habitats, que el s. XIV havien assolit ja en alguns casos, una estructura urbana remarcable. Arreu s'observa una disposició força caòtica del nucli més primitiu, sobretot si es tractava de masies més o menys agrupades. En una primera fase, el procés urbanitzador es reduí a la generació de carrers, d'amplada irregular i al condicionament d'espais d'utilitat pública, tals com fonts i cementiris. En tots els casos, però, es creà un nucli protegit (en el cas de Falset per muralla) bàsicament per la part del darrere de les cases, on era prohibit obrir portes.⁸ En els pobles encimbellats la protecció era augmentada de forma natural i adoptaren una estructura circular o allargada, en funció de la topografia local (La Figuera de Falset, Gratallops).

La part superior podia ser ocupada per algun tipus de casa fortificada o castell (?) (La Torre de Fontaubella, Torroja del Priorat, Gratallops).⁹ La protecció que l'emmurallament oferia tant podia respondre a unes necessitats concretes reals o possibles (guerres, partides armades¹⁰ o entrada de malalties¹¹) com a l'existència de determinats privilegis administratius¹² que només haurien d'haver afectat la vila de Falset. La reduïda potència econòmica dels pobles prioratins, atesa la càrrega econòmica que la defensa representava, no hauria de permetre més que elementals proteccions utilitzant els murs posteriors de les cases. La manca actual de documentació no permet avançar si les fortificacions foren prèvies o bé posteriors en alguns indrets, mentre que a d'altres la qüestió s'esdevé més senzilla (Albarca, Falset, Marçà, Siurana).

Una de les formes habituals de protecció, consistent en la disposició del nucli en un sol carrer amb un únic accés protegit per una porta, de reminiscències altmedievales, és present al Priorat (La Bisbal de Falset, La Vilella Baixa). Altres pobles presenten també carrers sense sortida, però cal diferenciar-los dels primers per llur origen i funció. Més tardans, alguns altres han de ser considerats antics accessos a edificis avui desapareguts (Gratallops), fracassos urbanístics a causa de problemes relacionats amb les propietats (possiblement La Figuera de Falset) i en altres indrets constituïen un focus d'expansió dins del clos (Poboleda).

La posterior expansió d'aquest clos inicial es dugué a terme sense pèrdua de protecció. Així aparegueren carrers paral·lels als primitius amb noves cases unides a les anteriors per passos elevats sobre el nou carrer, els dits "perxes" prioratins. Són nombrosos encara a alguns pobles (Cabacers, Falset) i ho havien estat molt més (Gratallops, etc.) a tota la comarca. En altres indrets no en queda cap. Els perxes permetien, a més a més, un cert augment de la densitat de població que romania protegida, abans de construir nous habitatges fora murada.

Un element característic dels perxes i d'altres construccions de la contrada correspo-

nents a l'edat mitjana, el constitueixen els arcs apuntats, bastits de forma majoritària amb grossos carreus i dovelles de 50-55cm de gruix. Els corresponents als antics territoris de la cartoixa tenen a més un altre element comú: són tallats en blocs de gres vermell. Ambdues característiques posen de relleu un origen comú o, si més no, una tècnica constructiva homogènia. Juntament amb el desenvolupament de l'estructura viària, els pobles realitzaren algunes obres públiques d'abast general, relacionades, de forma preferent, amb un element de primera necessitat: l'aigua. Així, es coneixen l'arranjament de fonts i considerar el condicionament de basses per a la recollida d'aigües pluvials, obra que necessitava, al mateix temps, l'empedrat d'alguns carrers.

La fi de l'edat mitjana troba, doncs, un bon nombre de pobles plenament estructurats, mentre que d'altres (Lloà, Margalef, el Molar) no han passat de ser un agrupament més o menys ampli de masies, mancades de tot caràcter municipal, fet aquest que ve confirmat en alguns casos per la manca de cens propi. Els segles XVI i XVII veuran un lleuger increment demogràfic que es traduirà en un petit moviment expansiu de les poblacions. Cal pensar que s'haurien condicionat nous habitatges i apareixeria algun barri incipient (Gratallops). Les obres públiques semblen concretar-se de nou en l'arranjament de fonts (Ulldemolins 1561, Gratallops 1588), posant de relleu l'existència de problemes amb l'aigua. Efectivament, el que es feia era engrandir els dipòsits i condicionar-los a fi d'evitar pèrdues per filtració. En termes generals, però, pot afirmar-se que l'estructura bàsica dels pobles prioratins perdura fins a principis del s.XVIII. El gran creixement demogràfic d'aquella centúria provocà al Priorat, con arreu, un gran moviment constructiu.

Pot afirmar-se que un dels elements destacats d'aquella expansió el constitueix arreu l'adopció d'una sèrie de criteris que conformen un veritable planejament del qual, si bé no hi ha dades concretes, sí es poden observar els seus resultats. Bàsicament, l'eixamplament i l'engrandiment dels nuclis de població es fa prescindint de les murades. Les noves condicions polítiques imposades per la força de les armes semblen garantir també una certa estabilitat i seguretat i les poblacions s'escampen pels encontorns més planers. Una de les característiques principals la constitueix l'adopció d'un correcte alineament de les cases i el manteniment i la regularització de l'amplada del carrer. Més elaboradament, aquests es creuen en angle recte i, malgrat que les amplades no són iguals entre ells, sí que es mantenen al llarg d'un mateix carrer. Alguns són força estrets però, generalment, es tracta de vies laterals que faciliten l'accés als estables. Aquest tipus de previsió posa de relleu una autèntica planificació que, malgrat suposar-se elemental, és extremadament lògica i funcional.

El s. XVIII veurà, gairebé arreu, la construcció d'un nou temple parroquial que amb elements estructurals neoclàssics i connotacions barroques, revestiran en els diferents pobles característiques constructives molt semblants. Situats generalment fora del nucli antic, on l'espai és molt escàs, donaran peu a l'enderrocament de la vella església, i el solar lliure serà ocupat per una nova construcció, generalment d'ús públic.

L'especialització progressiva en el conreu de la vinya durà els pobles a la necessitat de disposar de construccions adients, tant per al procés bàsic de vinificació com per al destil·lat d'aiguards. D'una manera general, totes les instal·lacions es faran fora del nucli central, ampliant el perímetre del poble i servint de nexa, en algun cas (Gratallops) amb sectors més antics que eren fora del recinte. Sembla que en cap cas es pot parlar d'un sector auxiliar pròpiament dit. Únicament Falset i Porrera presentaran una certa concentració incipient l'últim terç del s. XIX.

Un altre element en procés s'adaptació, fruit del mateix increment demogràfic, fou el cementiri. Els vells fossars, generalment propers o immediats a l'església parroquial es

revelaren incapaços, a mitjan s. XVIII, per a acollir el natural increment de defuncions. Així, s'hagué de crear nous espais apropiats que, en alguns casos, canviaren de nou d'emplaçament a principis de l'actual centúria. Els antics cementiris es convertiren en places o són, encara avui, tancats sense edificar.

Si les antigues murades medievals havien estat àmpliament superades al llarg del s. XVIII, concedint-se permís d'obertura de portes als darreres (Ulldemolins),¹³ la protecció es féu de nou necessària durant el s. XIX. La crema d'alguns pobles, ocorreguda en alguna de les diferents vicissituds polítiques (Porrera 1822, Torroja del Priorat 1838) dugué a aixecar de nou portals i fortificar-se mitjançant murs i tanques defensives (Torroja del Priorat¹⁴) provistes d'espitlleres que es conserven en algun cas (La Vilella Alta). En època de crisi, els veïns extramurs es traslladaven cada vespre a l'interior del clos. Curiosament, en força casos, els portals tancaven l'antic nucli medieval, deixant sense protecció els barris construïts el segle anterior. L'enderroc de les portalades es produí en diferents moments, segons el criteri municipal imperant.

Les darreres fases evolutives vénen representades per un costat per l'abandonament de cases a la fi del s. XIX a causa de la crisi agrària i el seu progressiu enrunament i, per l'altre, per l'aparició de noves construccions sorgides després dels anys seixanta del segle actual. Excepte en alguns casos molt concrets, l'enderroc i la nova construcció no ha representat cap tipus de reforma. Sí, en canvi, s'ha produït un cert moviment expansiu, representat per l'ocupació de sòl per noves construccions (Falset i Cornudella, principalment). Un cas a part el constitueix el nucli obrer per al personal de la mina, una urbanització industrial únicament comparable al de La Conreria d'Scala Dei a nivell agrari, ambdós tipològicament desvinculats de la resta de la comarca. Això no obstant, els blocs de cases apareixen en altres indrets (Poboleda).

L'estudi de les construccions i llur datació porta a constatar l'existència de diferents fases. És evident que hom s'ha de basar en aquelles construccions la datació de les quals és possible i fiable, bé per la mateixa existència de data, bé per les seves característiques tipològiques inconfusibles. En qualsevol cas poden considerar-se representatives i assenyalen un ritme general. Tret del cas de Falset, que amb una dinàmica pròpia escapa un xic a aquestes consideracions, poden esmentar-se tres espais, cronològicament diferenciats. El primer, el comprèn el territori de la baronia de Cabacers i, més concretament, aquesta població, amb un apogeu durant els darrers temps de l'edat mitjana. Així ho testimonia l'existència de la seva plaça, porxada en part, d'altres sectors amb arcades, el condicionament de la portada d'aigua i la pròpia capitalitat, a més d'altres factors entre els qual no ha d'ésser aliè l'existència d'una ruta secundària que vorejava el Montsant pel vessant de migjorn. Un bell exemplar de pont medieval constata la relativa importància d'aquesta ruta que es dirigia a l'Ebre.

El segon sector a considerar sembla augmentar de vitalitat durant el s. XV i d'una manera especial els s. XVI i XVII. Situat al costat de llevant del Montsant, l'àrea de Cornudella i Ulldemolins, juntament amb la zona d'influència (Albarca, Arbolí), manifesta el seu creixement econòmic d'una manera indubtable, atesa l'existència de construccions renai-xentistes, úniques a la comarca. D'una forma inequívoca, cal citar les esglésies parroquials dels dos primers pobles citats.

En una tercera fase, l'increment de riquesa es fa palès pràcticament arreu a partir del s. XVIII, lligat inequívocament a l'especialització en el conreu de la vinya i posat de relleu pel nombre d'edificis de qualitat que es basteixen, entre els qual cal destacar els de la vila de Porrera. Les favorables condicions econòmiques generades per la peculiar evolució de la crisi fil-loxèrica es manifestaran pel gran nombre de bones construccions que,

al llarg del s. XIX, i particularment a la segona meitat, s'aixecaran a la comarca. Tanmateix, l'evolució de la plaga durà la crisi al Priorat i algunes cases quedaran sense acabar, mancades d'arrebossat o de baranes.

L'existència d'elements urbans distintius es concretarà en tasques de condicionament, millora i embelliment (Falset, Cornudella) i en l'aparició de noves àrees "urbanitzades" d'una certa qualitat formal (Porrera: plaça de Catalunya). La dinàmica expansiva s'aturarà aquí i únicament la construcció de cellers cooperatius d'importància (Cornudella, Falset, Marçà, etc.) generarà una certa activitat constructora els primers decennis del s. XX.

Cabacers

D'origen anterior a la Reconquesta, la població és situada a l'extrem de ponent de la serra del Montsant, a l'interfluvi del barranc de Montsant i del dit Barranquet. Cap de la baronia de Cabacers, el poble assolí importància durant els s. XIV i XV, el que es manifesta per l'aprovació dels seus usos i costums el 1310 i per un bon nombre de construccions medievals, d'estil gòtic. Són nombroses les arcades del mateix estil, entre les quals cal destacar les del Pla de la Bassada i altres dues, avui cegades, que s'obrien al carrer Major, constituint un eixamplament conegut com "la plaça".¹⁵

A un increment de població inicialment ràpid, seguí una estabilització per registrar un relatiu augment el s. XVI.

1378	1497	1515	1553	1708
50 focs	53 focs	51 focs	65 focs	69 cases

Estructuralment el poble és allargassat a cavall de la carena que separa els dos barrancs i l'eix principal és constituït pel carrer Major. El porxo del carrer de Mig posa de relleu l'existència d'un sector clos que el dit arc tancava o bé salvava el pas a un edifici que n'era fora. Al llarg del carrer Major s'obrien diferents places, la més cèntrica de les quals era la del Sitjar. Aquesta és l'estructura que degué mantenir-se fins ben entrat el s. XVII. En el transcurs d'aquella centúria el poble triplicà la seva població, originant un desdoblament del poble en direcció al Barranquet, articulat pels carrers del Mig i de Baix i un allargament del carrer Major pel sector més planer, conegut com carrer del Castell. Això no obstant, les cases més importants del període s'aixequen al costat superior del carrer Major, el qual configura l'altre extrem i els carrers del Mig i de Baix coma eixamplaments mancats de categoria social.

Falset

Estructuralment, poden dibuixar-se tres etapes en el desenvolupament de la vila de Falset, fruit cadascuna d'una diferent fase de la vida local. Malgrat el seu origen àrab, i potser anterior, el lloc prengué força durant l'esplendor del comtat de Prades. Aquest hi instal·là la seva capital i engrandí el castell romànic, les restes del qual són encara visibles. La pròpia existència d'un call incipient,¹⁷ poc conegut i la funció del qual és encara poc clara, posa de relleu la importància del lloc. A l'empara del castell es desenvolupà el nucli de població, estructurat per la plaça Vella (avui d'Àngel Marquès) i prolongada pel carrer de Dalt, que actuà d'espina dorsal del recinte emmurallat. Efectivament, Falset fou l'únic poble del Priorat que comptà amb una muralla, pròpiament dita. Amb un gruix proper

als 2 m i diferents portals, dels quals dos són encara visibles, el recinte era doblement protegit a migdia pel barranc i el clos esdevingué fins a finals del s. XVIII el límit efectiu de la població.

Són diversos els elements medievals que apareixen dintre del recinte i, en particular, les finestres de can Rull, al final del carrer de Dalt, posen de relleu que tot el sector era habitat. El migrat increment urbà que es registrà fins el s. XVII semblà acomodar-se perfectament dintre del clos i, bàsicament al llarg de l'eix Pça. Vella —carrer de Dalt. La coneguda plaça de la Quartera fou enormement revaloritzada, malgrat el seu pendent i l'escassa urbanització, quan s'hi aixecà el nou palau dels comtes de Prades el 1630 i lentament esdevingué el centre de gravetat de la població.

L'explosió demogràfica del s. XVIII marca una segona fase en aquest primer període, ja que sembla haver-se desenvolupat íntegrament dintre del recinte emmurallat. Pot afirmar-se que Falset és l'únic poble del Priorat mancat d'una clara àrea d'expansió durant aquella centúria. El mateix fet que la nova església fos bastida a l'interior de la població evidència l'existència d'un cert espai sobrer. Per altra banda, semblen haver-se reconstruït un bon nombre de cases.

1497	1515	1553	1716	1787	1819	1842
178 focs	208 focs	216 focs	837 hab.	2.437 hab.	582 cases	2.995 veïns ¹⁸

L'expansió fora murada es produiria de forma versemblant a finals del mateix s. XVIII i principis del s. XIX. Les cases absorbiren part de la muralla i aparegué un nou carrer, paral·lel a aquella, de manera que la construcció de la carretera de Reus a Móra d'Ebre els anys 40 del segle passat es trobà amb el carrer ja fet, creant-se un coll d'ampolla a cada costat de l'entrada a la població. El s. XIX és pròdig en obres públiques: canalització d'un tram del barranc, el pont de la carretera i condicionament de rentadors públics i de fonts, urbanització de la plaça de la Quartera, enllumenat, etc. Per primera vegada a la comarca apareixen les cases de pisos.

L'expansió agrària va determinar també l'aparició dels magatzems i edificis auxiliars, així com les primeres indústries transformadores, distribuïts principalment al sector SW del poble, al llarg de la nova carretera i sobre terrenys planers. L'obertura de l'estació del ferrocarril en aquella direcció accelerà el procés, malgrat que aquest fet es produí força tardanament (4 desembre 1890). Aquesta situació configuraria el tercer desenvolupament, iniciat a partir dels anys 30, estroncat per la guerra i reprès a la fi dels anys 50, nodrit per un petit moviment migratori. Posteriorment s'ha produït un desig de construcció de nous habitatges, vinguts a substituir en part els més antics i decrepits i també per a fer front a la necessitat de nous habitatges alguns dels quals corresponen a segones residències. Dirigida un xic arreu, en forma radial, aquesta expansió ha oblidat únicament el costat de ponent, on l'antic Portal del Bou continua marcant pràcticament la fi del continu urbà. Falset, però, continua avui gravitant a l'entorn de la plaça de la Quartera i el pont sobre el barranc.

La Figuera de Falset

Malgrat que sembla que ja era conegut en època sarraïna, el poble no prengué embranzida fins el s. XV, coincidint amb l'apogeu de la baronia de Cabacers, a la qual pertanyia. Aturonat dalt d'un contrafort, La Figuera (com és correntment coneguda) presenta

una disposició circular envoltant un suposat castell o casa fortificada, que el topònim de carrer de la Muralla sembla venir a confirmar.

1378	1497	1515	1553	1716	1787	1842
6 focs	39 focs	27 focs	25 focs	90 hab.	590 hab.	833 hab. ¹⁹

Els edificis més antics conservats es remunten a principis del s. XVI i la davallada demogràfica dels s. XVI i XVII degué mantenir el poble en el seu estat medieval. La primera expansió es produí pel carrer del Priorat, a través de dos perxes que facilitaven l'accés a un bloc paral·lel. El gran increment del s. XVIII propicià el creixement de la població pel costat més planer i en direcció a la propera font. El topònim de Pla de la Bassa fa pensar en l'existència en aquell indret d'una bassa de recollida d'aigües pluvials que no degué desaparèixer fins a finals de la dècada dels anys 20, a causa de la construcció de la carretera.

L'humorísticament anomenat Carrer del Bon Retorn, sense sortida, és un exemple més del que cal considerar utilitarisme "urbanístic", fruit de particulars disposicions parcel·làries. La simplicitat de l'estructura de La Figuera de Falset és prou clara per permetre destriar-ne les dues fases essencials del seu desenvolupament.

Gratallops

Encimbellat dalt d'un turó al centre de la comarca, el poble és d'origen posterior a la Reconquesta i la cita més antiga del lloc correspon a les afrontacions del terme de Porrera el 1171. Assolí un bon creixement fins el segle XV i un petit increment a principis del XVI. La possible creació en aquell temps d'un petit nucli habitat per immigrants francesos proper al principal és una hipòtesi a considerar²⁰ i que estructuralment configurà el poble en dues àrees diferenciades.

1497	1515	1553	1716	1787	1842
53 focs	59 focs	65 focs	237 hab.	1.005 hab.	1.177 hab.

El nucli primitiu ocupa la part alta del turó i és coronat per un castell²². El conjunt és delimitat pels carrers dels Valls i d'en Saperes, un bon nombre de perxes creuen els carrers que, sobre el Saperes, permeten l'accés a cases fora murada, constituïda pels darres dels habitatges. Sobre aquest sector hom ha procedit a fer un recompte de les cases, constatant una bona aproximació als focs censats el 1497. El segon nucli, el Piró, era format per unes quantes cases petites, desconnectades del sector principal. Aquest el s. XVII s'havia escampat ja un xic cap al Piró, configurant la futura plaça de l'Església. El temple, edificat durant la segona meitat del s. XVIII, ocuparia espais encara lliures.

El creixement del s. XVIII generà la unió d'ambdós nuclis i un eixamplament amb carrers rectilinis i creuats en angle recte al sector de l'era, constituint una interessant mostra de planificació rural. Com en d'altres casos, els eixos principals del creixement foren primer els camins als pobles propers i els indrets més planers després. La cita dels carrers del poble del s. XVIII i XIX²³ és molt interessant però incompleta, atès que hi falten el carrer Major i algun altre, això no obstant permet observar que ja hi figuren els de l'eixamplament i a més a més la pervivència del nomenclàtor. Algunes construccions auxiliars avui enrunades daten del s. XVIII, altres són del XIX i complementen l'entorn del poble.

El cas de Gratallops és un bon exemple de desenvolupament rural, progressivament estructurat i amb un desplaçament del centre gravitacional des del casc antic a la part baixa de la població.

La Vilella Baixa

El poble s'originà el s. XIII en un petit agrupament de cases damunt d'un esperó rocós (visible encara en part) que domina l'aiguabarreig del riu Montsant i el riuet o barranc d'Scala Dei. Pràcticament inaccessible pel costat del riu, era, en canvi, fàcil l'entrada pel N i per això el conjunt adoptà la forma d'un bloc compacte protegit per les parets posteriors i assolí un aire medieval com pocs a la zona. S'hi accedia per un carrer sense sortida, el Carrer que no passa, protegit per un perxe amb tres arcs apuntats. Com en el cas de Gratallops, s'ha procedit a fer un recompte de les cases incloses en el conjunt primitiu que es correspon molt aproximadament amb el nombre de focs que es donen per a la fi del s.XV.

1497	1515	1553	1716	1787	1842
13 focs	15 focs	14 focs	87 hab.	232 hab.	214 hab. ²⁴

Sofrí molt escasses variacions demogràfiques fins el s. XVII, mantenint intacta la seva estructura fins que el s.XVIII inicià el seu desenvolupament pel vessant del riuet d'Scala Dei. El fort pendent obligà a crear carrers amb grans desnivells i cases amb alçades espectaculars sobre el barrancs (fins a 6 i 7 pisos). La població s'eixamplà per la part alta amb alguns carrers rectilinis i saltà a l'altre costat del barranc, constituint una mena de barriada. La construcció del pont en "L" que enjamba els dos corrents, al capdavant del carrer Major, el 1886 estructurarà definitivament la població.

Malgrat que pertanyent a la baronia de Cabassers i mantenir el mateix nivell d'estanca-ment que els altres pobles que la componien, la proximitat als dominis d'Scala Dei, i la facilitat d'accés que hi tenia, facilitaren el seu desenvolupament posterior, afavorit el s. XIX per la construcció de la primera carretera que s'endinsava al centre del Priorat.

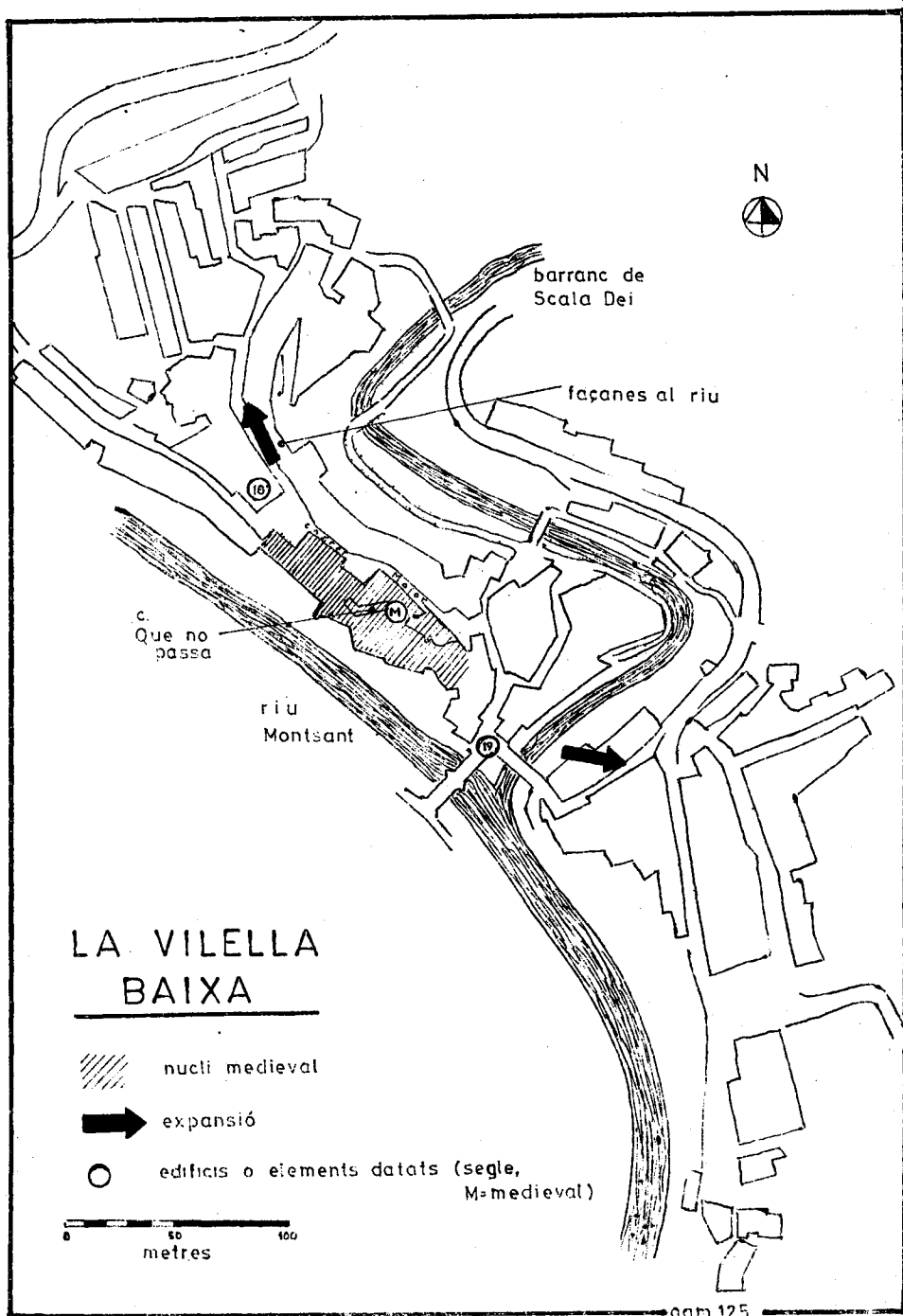
A tall de conclusions

En una primera aproximació, s'apunten ja unes idees que caldrà aprofundir en una fase ulterior del treball. Per un costat, el diferent ritme de creixement, traslluït a l'evolució dels assentaments, porta a considerar les causes que el generaren. Per altra banda, caldrà procedir a la localització de les instal·lacions artesanes i industrials, les restes de les quals encara poden trobar-se a la comarca. És un intent d'establir més acuradament les bases de l'economia prioratina, tant en els seus aspectes de subsistència (molins, tèxtils, etc) com en els d'una incipient economia de mercat (cellers, destil·leries, mines o altres), signes inequívocs de la necessitat de trencar l'aïllament en què es trobava la comarca, en uns intents malauradament més voluntariosos que efectius.

Agost, 1988

Notes

- ¹ Al respecte s'ha seguit el topònim Cabacers i no Cabassers. Vegeu BIETE, Vicenç: *Toponímia de Cabacers i el seu terme*. Separata de la "Revista Catalana de Geografia", Vol II, núm. 5 a 8. Gener-desembre 1979. Barcelona.
- ² MADOZ, Pascual: *Diccionario...La Ilustración*. Madrid 1847. També, al respecte de la problemàtica comarcal vegeu GONZALEZ, Albert: *Estudi socio-econòmic de la comarca del Priorat*. Treball de Fi de Carrera. Escola d'Enginyeria Tècnica Agrícola. Barcelona, 1978 i també ARAGONÈS, M: *El nom i els límits del Priorat a l'obra d'ANGUERA, Pere: El Priorat de la Cartoixa d'Escaladei*. Fundació d'Història i Art "Roger de Belfort". Santes Creus, 1985.
- ³ Les dades demogràfiques han estat obtingudes d'IGLESIES, Josep: *Les minves dels cultius i de la població a la comarca del Priorat*. Fundació Salvador Vives Casajuana. Barcelona, 1975.
- ⁴ IGLESIES, Josep i SANTASUSAGNA, Joaquim: *Les muntanyes de Prades, el Montsant i Serra la Llena*. Centre de Lectura. Ricard Ferrer, ed. Reus, 1929 (pàg.59)
- ⁵ ANÒNIM: *Breu història de la imatge de la Mare de Déu de la Foia a "Goigs de la Mare de Déu de la Foia"*. Cabacers
- ⁶ GONZALEZ, Albert: *Aspectes de l'evolució del paisatge a Gratallops. Anàlisi de mètodes i tècniques*. Tesi de Llicenciatura. Facultat de Geografia i Història. Universitat de Barcelona. Barcelona, 1985 (pàg. 80)
- ⁷ Segons MARGALEF, Joaquim i TASIÀS, Joan: *El Priorat. Anàlisi d'una crisi productiva*. Col. Catalunya comarcal. Caixa d'Estalvis de Catalunya. Barcelona, 1986. (pàg.49)
- ⁸ Vegeu LLADONOSA, Josep: *Ulldemolins*. Fundació d'Història i Art "Roger de Belfort". Santes Creus, 1981 (pàg. 51)
- ⁹ Al respecte cal citar DALMAU, R.: *Els castells catalans*. Vols III, IV i V. Dalmau Ed. Barcelona, 1973 i GONZALEZ, A: *Aspectes...* (pàg. 80) matisant la qüestió.
- ¹⁰ CARRERAS CANDI, Francesc: *Idea del avenç urba de Catalunya al segle XIV*. Impremta del fill de F. Vives Mora. València, 1924 (pàg. 28)
- ¹¹ LLADONOSA, Josep: *Ulldemolins* (pàg. 51)
- ¹² CARRERAS CANDI, F.: Op. cit. (pàg.25)
- ¹³ LLADONOSA, J.: Op. cit.
- ¹⁴ ANGUERA, Pere.: Op. cit. (pàg. 112)
- ¹⁵ NAVAS, Delfí: *Cabacés*. Llib. Catòlica. Reus, 1918 (pàg.11)
- ¹⁶ IGLESIES, J.: *Les minves...*
- ¹⁷ SECALL, Gabriel: *Una nova inscripció hebràica de Falset a "Quaderns d'Història Tarraconense"* Vol. V. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon BERENGUER IV. Excma. Diputació Provincial de Tarragona. Tarragona, 1985 (pàg. 145-146)
- ¹⁸ IGLESIES, J.: *Les minves...*
- ¹⁹ IGLESIES, J.: *Les minves...*
- ²⁰ GONZALEZ, A.: *Aspectes...*
- ²¹ IGLESIES, J.: *Les minves...*
- ²² Vegeu DALMAU, R.: Op. cit i GONZALEZ, A.: *Aspectes...*(pàg. 80)
- ²³ ANGUERA, P.: Op. cit. (pàg.61)
- ²⁴ IGLESIES, J.: *Les minves...*

LA VILELLA BAIXA

- nucli medieval
- expansió
- edificis o elements datats (segle,
M=medieval)

0 50 100
metres

agm 125 9/1988

